
Recenzije i prikazi

Nikica TALAN

“Bankrotirano” (!?) sonetno bogotražiteljstvo europskog (pred)egzistencijalista Antera de Quental na raspuklinama portugalskog teističko-a(n)t(it)estičkog fanatizma ili *Noć svjetlija od dana*

(uz istoimenu knjigu prepjeva Quentalovih soneta, u izboru i prijevodu Meri Grubić Videc, Biakova, Zagreb, 2018)

Razmišljam kao Proudhon, kao Michelet, kao aktivisti: osjećam, umišljam i jesam poput autora Imitatio Christi.

(Antero de Quental)

Poznati suvremeni portugalski mislilac i kulturalog (pri čemu svjesno ne želim uporabiti riječ “filozof” jer bi to, prema pojedinim, napose luzitanskim kulturnim teoretičarima, bio puki oksimoron budući da filozofija i luzitanstvo navodno nipošto nisu spojivi pojmovi) Miguel Real (pravim imenom Luís Martins – Lisabon, 1953) odavno je (znakovito) izdvojio tri tradicionalne osobine Portugalaca za koje se može reći da predstavljaju “simboličnu osobnu iskaznicu najzapanjnijeg europskog naroda”.¹

To su, prije svega, krajnje duboka religioznost kao posljedica višestoljetne vladavine “biblijske kozmovizije” – “kozmovizije” koja je sve do 18. stoljeća bila službeni i, kao takav, jedini javno dopušteni svjetonazor u Portugalu. Pritom, međutim, valja naglasiti da čak i poslije (u odnosu na ostatak Europe) dobro zakašnjele prosvjetiteljske revolucije spomenuta religioznost ostaje “trajnom opsesijom” svih potomaka negdašnjih Luzitanaca, uključujući dakako i slobodne mislioce, poglavito pjesnike odnosno književnike, koji su bili (i ostali) na glasu kao notorni heretici ili bogohulnici.²

Uz duboku (prema nekima dapače upravo “patološku”) religioznost, druga otprve prepoznatljiva osobina Portugalaca, prema M. Realu, njihovo je uporno zanemarivanje racionalističkog, tehničkog i prirodnoznanstvenog “svjetonazora”, na račun izrazito emotivnog, gotovo sentimentalnog ponašanja. I napokon treća, ne manje “osebujna” osobina portugalskog naroda (koja u isto vrijeme obuhvaća i prethodne dvije, “uzdižući ih na ontološku razinu samoga *portugalstva*”) jest ono što se gotovo bez ostatka može svesti na čuvenu izreku Antónia Joséa Saraive: “biti ondje gdje se nije” (port. *estar onde não se está*). Riječ je o osobini koja Portugalcu nedvojbeno omogućuje “psihofizičko vrludanje između onoga što on uistinu jest i onoga kakvim se prikazuje (kroz razne maske što ih navlači)”. Drukčije rečeno: navedena osobina omogućuje mu biti ono što nije, pa tako primjerice Portugalac može biti religiozan, ali heretik; ortodoksan, ali heterodoksan; emigrant, ali ne i kolonizator; pustolov, ali trajno odan matičnoj zemlji; siromašan, ali velikodušan; te, na kraju, kulturno nazadan, ali uvjeren da mu je dosuđena sudbonosna povijesna (zapravo mesijanska) uloga.³

² Među navedenim pjesnicima odnosno književnicima posebno se ističu Cunha Seixas, Antero de Quental, Eça de Queirós, Guerra Junqueiro, Leonardo Coimbra, José Régio ili Miguel Torga, primjerice.

³ V. citiranu Realovu knjigu, str. 181–187, odnosno moju knjigu (monografiju) *Portugal*, Školska knjiga, Zagreb, 2011, str. 233–234.

¹ V. primjerice njegovu knjigu *Portugal – Ser e Representação*, Difel, Lisabon, 1998.

Gore spomenute osobine (s popratnim, imanentnim im paradoksima) najradikalnije je, čini se, kako biografski tako i “bibliografski”, proživljavao upravo Antero de Quental⁴ (Ponta Delgada, Azori, 22. travnja 1842. – *id.*, 11. rujna 1891), uz L. Vaza de Camõesa, M. M. Barbosu du Bocagea i F. Espancu, jamačno jedan od najvećih ne samo portugalskih, nego i luzofonih sonetista svih vremena. Štoviše, neki (luzofoni) književni povjesničari dio Quentalovih zvonjelica stavljaju uz bok i samome Camõesu. Premda se Anterovi opsesivni motivi (kao što su, primjerice, bogohulni nihilizam ili kozmogoničnost biblijske provenijencije) mogu uočiti i u njegove prve tri pjesničke zbirke – *Raios de Extinta Luz* (*Zrake ugase svjetlosti*, 1859–1863), *As Odes Modernas* (*Moderne ode*, 1863) te *Primaveras Românticas* (*Romantična pramaljeća*, 1875) – njihovi izrazito filozofski, dapače (pred)egzistencijalistički obrisi (zbog kojih će veliki španjolski književnik, filozof, luzofil i još veći anterofil – Miguel de Unamuno – Antera pomalo patetično, no nipošto bez razloga, prozvati “portugalskim pretečom filozofije egzistencijalizma”) kulminirat će tek u Quentalovom životnom djelu, svojevrsnom filozofsko-teološkom dnevniku *Sonetos Completos* (*Sabrane zvonjelice*, 1886) iz kojega se možda može naslutiti (pa čak i rekonstruirati) Pjesnikova egzistencijalna drama (ili, bio-bibliografski točnije, tragedija).

⁴ Antero de Quental jedna je od najtragičnijih osobnosti luzitanske književnosti i kulture uopće. Odgojen (pod neprekidnim nadzorom majke) u patrijarhalno-religioznom i tradicionalističkom duhu, cijeli će život snositi posljedice takve “pedagogije”. Uostalom, među njegove pretke ubraja se i glasoviti otac Bartolomeu de Quental, utemeljitelj molitvene kongregacije (Congregação do Oratório) u Portugalu. Opterećen, dakle, s jedne strane gotovo genetskom predispozicijom za mističku svetost, Antero će u zreloj pjesničkoj dobi upravo silovito reagirati na nju kroz pozitivističko, kritičko prevrednovanje religije (za koje je, s druge strane, imao “genetsku” podlogu u djedu – progresistu, liberalu i prijatelju Bocageovom). Sa šesnaest godina (1858) upisuje studij prava na Sveučilištu u Coimbri. U toj sveučilišnoj prijestolnici Portugala razvija bogatu književnokritičku, pjesničku i revolucionarno-političku djelatnost, postavši neformalni vođa i začetnik tzv. *Coimbranske pobune*, odnosno *Naraštaja 1870*. Po završetku studija odlazi na rodni azorski otok S. Miguel, odakle uskoro kreće u Lisabon, radeći u jednoj tamošnjoj tiskari kao običan tipografski radnik da bi se što više približio staležu koji je, prema njegovu mišljenju, trebao promijeniti sliku povijesti. Potom se, otriježnjen od prijašnjih iluzija, ponovno upućuje na Azore, a zatim i u Ameriku. Poslije toga se vraća u Lisabon gdje organizira tzv. “demokratska predavanja” (*conferências democráticas*), među kojima je najviše odjeka imalo ono pod naslovom “Uzroci dekadencije poluotočnih naroda”. Iza tih se predavanja jasno nazire učenik velikog luzitanskog povjesničara Herculana. U Lisabonu (1872) osniva i portugalski ogranak Međunarodnog udruženja radnika, kandidirajući se za socijalističkog zastupnika. Početkom 1874. se ozbiljno duševno razbolio. Izmučen mnogobrojnim traumama pred kraj života povlači se u rodni grad Ponta Delgada gdje se, ne mogavši više podnositi strahovite duševne i tjelesne boli, ubija hitcem iz pištolja, nastavivši tako “neslavnu seriju samoubojstava književnika i umjetnika na susretu dvaju stoljeća, po kojima će Portugal zabilježiti tužan rekord” (M. Tomasović).

Nije slučajno riječ o najpopularnijoj Quentalovoj zbirci, jer autorovoj je senzibilnoj naravi od svih pjesničkih oblika najviše odgovarao upravo sonet. Suptilnost sonetne forme kao da je trebala ublažiti grubost nerijetko pamfletskog “sadržaja”, praćenog redovito žučljivošću, gorčinom, ironijom i sarkazmom.⁵

Anterova hrvatska prevoditeljica (ispravnije bi zapravo bilo reći prepjevateljica) Meri Grubić Videc odlučila je gađati ravno “u sridu” i uhvatiti se u koštac baš s autorovim spomenutim filozofsko-teološkim egzistencijalističkim dnevnikom, u čemu joj je, uz izvrsno poznavanje portugalskoga jezika, uvelike pomogla književno-komparatistička te osobito filozofska naobrazba (bez koje bi Antera, kao pjesnika-filozofa bilo gotovo nemoguće prevoditi!), ali, jednako tako, i traduktološka možda ne toliko teorija koliko praksa (dosad je, naime, s portugalskog na hrvatski prepjevala niz stihova troje klasika luzitanskog pjesništva⁶). Kao i u slučaju F. Espance, i ovdje je izvorni jedanaesterac u prepjevu odlučila zamijeniti dvanaesterom, pri čemu je, međutim, koliko god je to bilo moguće, nastojala očuvati izrazitu muzikalnost izvornika.

Kako bi općinstvu neupućenu (ili tek djelomično upućenu) u devetnaestostoljetni portugalski književni odnosno pjesnički i nadasve idejni kontekst što više olakšala snalaženje u beskonačnu labirintu zvanom “Antero”, prevoditeljica je i ovu svoju četvrtu knjigu prepjeva luzitanskih pjesnika, osim kraćom bio-bibliografskom bilješkom o autoru, popratila i krajnje ilustrativnim predgovorom (od petnaestak stranica) znakovita naslova “Antero de Quental: lutajući vitez u prašumi ideja”, u kojemu (referirajući se osobito na Pjesnikova prijatelja, “tumača” i izdavača Oliveiru Martinsa, ali i na suvremenog luzitanskog promišljatelja *portugalstva* kao ideologije ili čak svojevrsnog filozofskog koncepta – Eduarda Lourença) hermeneutički secira Quentalov sonetni, filozofski stiliziran opus, potkrepljujući iznesene postavke citatima iz pojedinih Pjesnikovih zvonjelica (u vlastitu prepjevu, dakako), čime je uvelike omogućila razmjerno “bezbolno” čitanje ponuđenih prepjeva. Na opravdano može bitno pitanje čitatelja (koji su možda načuli kako Portugalci slove ne samo kao nogometni, nego i kao pjesnički narod) zašto baš Antero, a ne neki drugi iz niza njihovih pjesnika s međunarodnim ugledom, u navedenom se predgovoru nudi izričit i nimalo dvo-smislen odgovor:

Ispisujući filozofski rukopis u svojim stihovima, Antero de Quental premostio je pukotinu koja je

⁵ Talan, Nikica: “Antero de Quental: od pozitivista do mistika”, u: *Suživot s Portugalom / Coabitação com Portugal*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 2005, str. 171.

⁶ To su: Luís Vaz de Camões (*Izabrani soneti / Sonetos Escolhidos*, 2007), Florbela Espanca (*Izabrani soneti / Sonetos Escolhidos*, 2013) i Sophia de Mello Breyner Andresen (*Plovidba tišine / A Navegação de Silêncio*, 2016).

između Portugala i Europe postojala od druge polovine XVI. stoljeća, kako će ustvrditi portugalski filozof i esejist Eduardo Lourenço, koji Antero (kronološki) postavlja usred pjesničke trijade Camões – Antero – Pessoa. (...) Nije da se u plejadi portugalskih pjesnika nisu s vremena na vrijeme javljala značajna imena. No ono što za jednu nacionalnu književnost ima vrijednost često zna proći nezapaženo na svjetskoj sceni. Da bi se neko književno ime ili djelo moglo svrstati među svjetska imena, potrebno je imati više od onoga što je važno jednom narodu njegovoj povijesti, kulturi i tradiciji. Veličina velikih u univerzalnim razmjerima mjeri se drukčijim kriterijima, za koje nacionalni *pathos* i vrednote jednog nacionalnog bića nisu istovjetni univerzalnim vrednotama. Uvijek u umjetničkom djelu tražimo ono što je mjera nas samih: izraz, stvaralačku nit ili praiskon, općeljudsko iskustvo s kojim se možemo poistovjetiti, tragičnost, katarzu ili smisao, o čemu je govorio Aristotel. Tuđe ideje, osjećaji i svjetovi moraju naći svoj odjek u našim vlastitima. Antero de Quental tražio je i našao tu nit koja združuje njegov opus s univerzalnim. Ogladao je svoju bol u jezerima svjetske boli, u stoljeću koje nazivamo “ukletim” (“siècle maudit”). On je bio proizvod velikih struja XIX. stoljeća, koje je prihvatio kao vlastite...⁷

Da, Antero je velike devetnaestostoljetne struje doista prihvatio kao vlastite, ali on ne bi bio Antero kada te iste struje ne bi do kraja “anterizirao” i luzitanizirao, utisnuvši im snažan osobni i nacionalni (a dijelom i regionalni, azorski) značaj – značaj koji je (na njegovu nesreću) nerijetko bio u izrazitoj koliziji kako sa spomenutim strujama, tako i s navodnim tradicionalnim osobinama Portugalaca o kojima u svom (na početku citiranom odnosno, točnije, parafraziranom) tekstu tako samouvjereno progovara Miguel Real.

Anterova se, naime, pjesničko-filozofski (dapače: egzistencijalistički) problematizirana (a)religioznost kreće u širokom rasponu od tzv. “metafizičkog” razdoblja *Sabranih zvonjelica* (1860–1862) i jedva uočljive sumnje što još ne dovodi u pitanje opstojnost Boga za kojim Pjesnik traga kako bi udovoljio “augustinovski” urođenoj težnji prema Transcendentnom (*Svijet je nepregledan – bol me nagovara / Da te zemljom tražim ja, siroti vjernik, / Boga sućutnoga svijetom ištem svet lik, / Al nadoh tek golo... kamenje s oltara*⁸), preko ironičnog, pa i sarkastičnog traganja za “palačom sudbine” ili “sreće”⁹ (1862–1866) iza čijih ga “zlatnih dveri” dočekuju tek “tišina i tama” (*Vičem iz sve snage, udaram na vrata: / Pustolov pred dvorom, ja Razbaštinjeni... / Otprite mom jadu te dveri*

⁷ V. spomenuti predgovor, str. 13–14. Dio citata prijevod je iz knjige Eduarda Lourença *Antero ou a Noite Intacta* (*Antero ili neokaljana noć*), Gradiva, Lisabon, 2007, str. 92. (Riječ je poglavljju pod naslovom “La défense da la ‘lettre encyclopedique’ ou la double pensée d’Antero de Quental”.)

⁸ Druga kitica soneta “Ignoto Deo”, u: *Noć svjetlija od dana*, str. 33.

⁹ Portug. *ventura*.

*od zlata! // Zlatne dveri treskom tad se otvoriše... / Al tek pusta bol me dočeka u sjeni, / Tišina i tama – to i ništa više!*¹⁰), gotovo potpuna potonuća u nihilizam (1866–1874) okrunjena himnom prosvjetiteljsko-pozitivističkom “bogu” Razumu (*Razume, ti brate Ljuveni Pravice, / Poslušaj još jednom žal molitve moje. / To su glasi srca što za tebe poje, / Duše koja pade pred tobom ničice. // Zbog tebe prašine taj uskovitlan let / Sa zvijezda, sunaca svjetova zastaje; / Zbog tebe vrlina jedina ostaje, / Izniče i raste junaštva živ cvijet.*¹¹) te bijega u Nirvanu i otvorenog (filozofskog) “koketiranja” s budizmom (1874–1880) – tom (kako bi rekao O. Martins) “najfilozofskijom religijom čovječanstva” (*I kada misao, tako obuzeta, / Izroni odjednom iz tog mrtvog svijeta / I k prirodnoj stvari pogled njen se vine, // U svjetlu života, beskrajnem, divotnom, / U svemu tek vidi, dok zuri čamotno, / Sveopću obmanu laži i praznine.*¹²), do krajnje radikalnog optimističkog obrata (1880–1884) nakon kojega bivši pozitivistički fanatik i kronični sonetni (pred)egzistencijalistički bogotražitelj (ne)očekivano postaje mistik (*sic!*). O snazi tog obrata više no uvjerljivo svjedoči i posljednji sonet posljednje Pjesnikove stvaralačke sonetno-bogotražiteljske faze, nimalo slučajno naslovljen “U naručju Boga” (“Na Mão de Deus”):

U naručju Boga, njegovoj desnici,
Utihnu mi srce, upokojena sjen;
Iz palače Varki, tlapnjama opijen,
Korak za korakom silazi u tmici.

Ko što mrtvim cvijećem kiti se uzaman
Dječje neznanje; lažnu i bez časti
Odbacih opsjenu, Ideal i Strasti,
Taj prijelazan oblik savršenstvu stran.

Ko dijete na putu gdje caruje tama,
Kog mati u krilu nosi ušuškana,
I prelazi s njime smiješeć se, šutljiva,

Prašume i mora, pješčane pustinje...
Bez straha usnuvši, to srce djetinje
U naručju Boga vječno sanak sniva.

Pritom valja naglasiti kako je prevoditeljica svako od pet gore navedenih autorovih stvaralačkih razdoblja uspjela oprimirati najboljim i u svakom slučaju najreprezentativnijim sonetima karakterističnima upravo za dotično razdoblje, podastrijevši tako našim čitateljima presjek kroz dug i idejno iznimno krivudav razvojni filozofsko-teološko-pjesnički put portugalskog preteče egzistencijalizma. Znatiželju čitateljstva zasigurno je zagolicala i više nego opravdanim motom¹³ koji prethodi samim prepjevima sonetâ, a čiji

¹⁰ Posljednje dvije kitice soneta “Palača sudbine” (“O Palácio da Ventura”), *ibid.* str. 61.

¹¹ Prve dvije kitice soneta “Himna Razumu” (“Hino à Razão”), *ibid.* str. 97.

¹² Posljednje dvije kitice soneta “Nirvana”, *ibid.* str. 129.

¹³ Smještenima poslije predgovora.

je autor već spomenuti Miguel de Unamuno: “Ima njegovih¹⁴ soneta koji će živjeti sve dok živi sjećanje ljudi, jer će prije ili poslije biti prevedeni na sve jezike onih koji su izmučeni pogledom Sfinge.” Tim se jezicima o skorjoj 130. obljetnici Pjesnikove smrti i 180.

obljetnici rođenja sada, Bogu budi hvala, pridružio i hrvatski. Tako je, zahvaljujući trudu Meri Grubić Videc, i Hrvatima napokon zasjala Quentalova *Noć svjetlija od dana!*

¹⁴ Misli se, naravno, na Antera de Quental.